

SOKFÉLESÉG ÉS GYAKORLAT

AZ IRODALOMELMÉLET ÉS AZ IRODALOMTUDOMÁNY NÉHÁNY TERÜLETÉNEK
KAPCSOLATA

KÁLMÁN C. GYÖRGY

Tézisek

2020

1. A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása

A dolgozat kiinduló kérdése az irodalomelmélet és az irodalomtudomány „gyakorlati” területeinek kapcsolata – vitája, összhangja, egymásrahatása vagy függetlensége – volt, különös tekintettel az elmúlt évtizedek fejleményeire és változásaira. Konkrétabban az az egyik fő állítás, hogy az elmúlt fél évszázadban *a pluralizmus és a pragmatikai szemlélet* vált uralkodóvá az irodalomtudományban: azaz annak a felismerése, hogy hasonló kérdésekre sok válasz adható, és ezek érvényességét a praxissal szemben, ahhoz képest lehet megítélni.

Három olyan területet vizsgállok meg az elmélet megváltozásának szemszögéből, amelyek inkább az irodalomtudomány „gyakorlati” oldalához tartoznak: az irodalomtörténet-írás, a kánonok és az értelmezés területét. A fő cél annak a bemutatása, hogy a *sokfélelenség* a jellemző vonása mind az értelmezéseknek (az egyes interpretációknak is, az értelmező módszereknek is, és így tovább), mind az irodalomtörténet-írásoknak, mind pedig a kánonoknak; de a dolgozat arra is kísérletet tesz, hogy ennek a pluralizmusnak a pusztá felmutatásán túl valamiféle feloldásra is javaslatot tegyen. Ez a sok változat ugyanis nem légüres térben, a használattól függetlenül, önmagában valóan létezik, hanem funkciói vannak, és *ezekhez képest* ítéltethető meg. Röviden szólva: pragmatikai (a praxissal összefüggő) kérdés.

A zárófejezet az irodalomtörténet gyakorlata szemszögéből teszi próbára a korábban mondottakat: a történet elmondásának sokféle lehetőségét, a kortársi és az utókor értelmező közösségeinek sokaságát, valamint az interpretációk pluralitását.

2. Az elvégzett vizsgálat rövid leírása

A disszertáció első részében (a 2. fejezetben) az értelmezések sokféleségén van a hangsúly – először az irodalom értelmezésének és az irodalomelméletnek a kapcsolatáról esik szó, pontosabban arról a kérdésről, hogy a (sokféle) irodalomelmélet segítségére van-e az interpretációnak. Az irodalom elméletei speciális (formalizált, többé-kevésbé körülhatárolt, rendszeres, intézményesített) alesetei az értelmezői közösségeknek: az elméletek a professzionális olvasók-értelmezők terepei, de valamennyiünknek vannak bizonyos olvasási-értelmezési konvenciói (szokásai, megrögzöttségei), a leggyakrabban nem is tudatosak. A második nagy téma tehát ezeknek a közösségeknek a jellegzetességei, fő vonásai, sokféleségük és befolyásuk az interpretációk sokféleségére. Egy rövid kitérő – az összegzés előtt – az irodalomelméletek közötti választás mai lehetőségeiről szól.

A következő rész (3. fejezet) arra szeretné felhívni a figyelmet, hogy az irodalomtörténet-írásnak sincs, és sosem volt, egyetlen lehetséges vagy kizárólagosan elfogadott *formája* – értsük bár ezen a szereplőválasztást, a cselekménybonyolítást, időrendet vagy oksági rendszereket, bármit, ami az elbeszélő szövegeket jellemzi. Először a „szereplők” kiemeléséről, előtérbe helyezéséről, majd a „mellékszereplők” változó pozíciójáról (kiemelésükről és háttérbe szorításukról) esik szó.

A harmadik nagy terület, amivel a dolgozat foglalkozik, a kánonoké (4. fejezet): itt először a kánon meghatározásáról – és ennek bonyodalmairól, változandóságáról, ellentmondásairól – ír a disszertáció, majd a „kanonikus kritika” (problematis) fogalma, végül a kánon és az eredet kategóriái kerülnek szóba. Nemcsak a kánon fogalmának megközelítésében érhető tetten a sokféleség, hanem maga a kánon is sokféle – működését, funkcióját és történeti változatait tekintve egyaránt.

Az írás negyedik részében (5. fejezet) igen rövid, mintegy öt éves irodalomtörténeti „korszak” áll a középpontban, a magyar avantgárd indulása – ám nem ennek leírása vagy értékelése a lényeg, hanem az irodalomtörténet-írás, a kanonicitás és az értelmezés problémáinak ismételt áttekintése a cél; erre különösen alkalmasnak látszik egy olyan esemény, amely a maga korában feltűnést keltett és a mai napig mind értelmezése, mind irodalomtörténeti és kanonikus pozíciója viták tárgya.

A dolgozat összegző fejezettel, majd bibliográfiával fejeződik be.

3. Az új tudományos eredmények tételes összefoglalása

Az értelmezések sokféleségének tudomásul vétele, felismerése csak egy kis lépésnyire van az értelmező közösségek problémájától, és voltaképpen nem is választható el a kettő egymástól. Ha azt feltételezzük, hogy az értelmezések (miként az irodalomtörténet-írás is, a kanonizáció kérdései is) a *gyakorlatban* működnek, a praxisban méretődnek meg, az értelmezés nem (vagy nemcsak) valami tárgy-szerű szöveget, hanem tevékenységet, aktust (is) jelent, amelynek ágense (szubjektuma, cselekvője) van. Márpedig ezek a cselekvők (tudatosan vagy öntudatlanul, szándékkal vagy szándéktalanul, kortársként vagy időben egymástól elválasztva) csoportokba rendezhetők, hasonló előfeltételezéseik (stb.) alapján.

Önmagában az értelmezésnek *minősítés* is egyfajta gesztus (ha úgy tetszik: értelmezés): nem bármilyen szöveget vagyunk hajlamosak értelmezésnek nevezni. Ugyanígy értelmezés dolga, hogy az értelmezéseket hozzárendeljük értelmező közösségekhez – hogy megítéljük, csoportosítsuk, rendezzük őket. Maguk az értelmezések (és az értelmező közösségek) is egy bizonyos nézőpontból látszanak annak, amik. Ez csapdának (vagy végtelen sornak) látszik, amiből lehetetlen kikeveredni – de a *gyakorlatban* aligha

okoz gondot. Tudomásul kell vennünk, hogy nemcsak az értelmezések, hanem az ezekről alkotott ítéletek is korhoz, helyhez, körülményekhez kötöttek, változandóak és múlandóak, folytonos felülvizsgálat alanyai, és nem lehet kiküszöbölni a szubjektív mozzanatok sem.

Nemcsak az értelmezésekre, hanem az irodalomtörténet-írásra is igaz: versengő, egymásnak esetleg ellentmondó, más és más alapokra építkező, különböző következtetésekre jutó, módszerükben eltérő változatok vannak. Az irodalomtörténetek koronként is különbözhetnek, s egyazon időszakban is jócskán eltérhetnek egymástól – voltaképpen: szükségképpen különböznek. Mások a hangsúlyok, mások a szereplők, más a történet. Már a „szereplők” kiválasztása is eleve azt sugallja, hogy ezeknek valamilyen jelentésük és jelentőségük van a kortárs (és későbbi, vagy mindenkori) olvasók számára: fontosak, érdekesek, számítanak, számolni kell velük. Ha megpróbáljuk a jelentőséget és a kiválóságot, a fontosságot és az esztétikai élményt valahogyan megfeleltetni egymásnak, különös elmozdulásokat és hiányokat látunk – és irodalomtörténeti értelemben jelentéktelennek tetsző alkotókat/szövegeket rendkívül nagy élvezettel olvasunk, a nagy megújítók utánzóit olykor csodákra képesek.

Ha „szereplőkről” beszélünk, azt sugalljuk, hogy az irodalomtörténetírás valóban története(ke)t hoz létre. Az (irodalomtörténeti) elbeszélés ideologikus; és mivoltának kérdéséhez tartozik az is, hogy van érték(sor)rendje, előrehaladása és csúcspontja, és hősöket ábrázol, akik elérik céljukat, vagy kudarcot vallanak. Az irodalomtörténetek pedig különösképpen akként alakulnak, hogy a kánon (és az egész irodalom-rendszer) fenntartóinak bizonyos ideológiai szükségleteit kielégítsék: annak a történetét nyújtják, hogy honnan jöttünk, hová megyünk, kik vagyunk (vagyis például a nemzeti önazonosságát); vagy példaképeket állítanak eléink, és így tovább. És akkor számat kell adnunk a „mellékszereplőkről” is: ezek lehetnek rossz, ártó erők, vagy kicsit

komikus, lényegtelen figurák, s még sok hasonló – ezek megfelelőit rendre felfedezhetjük az irodalomtörténet-írásban is. A mellékszereplőről szóló történet szerkezete minden bizonnyal éppen olyan lesz, mint a főszereplő történetéé: ez is hagyományos, kanonikus, ideologikus, totalizáló. Viszont a marginális története szükségképpen ellentörténet lesz, de legalábbis kiegészítő (szupplementáris), éppúgy, ahogyan a szubkulturális kánonok vagy azok a kánonok, amelyek alapvetően eltérnek a bevett, elfogadott kánontól, ellenkánonként vagy kiegészítő, marginális kánonként működnek.

Az irodalomtörténet-írás (hagyományos) formája mellett, a vonalszerű és mindent átfogó emlékezet mellett létezik viszont egy egész sor más módja az irodalom megközelítésének. A szereplő és a mellékszereplő megválasztásának nagy változatossága mellett, valamint az elbeszélői konvenciók sokfélesége mellett ezzel is számolnunk kell – így itt is elmondható, hogy a sokféleség az irodalomtörténet-írásnak is meghatározó jellegzetessége. Nemcsak az értelmezésekre, hanem az irodalomtörténet-írásra is igaz: versengő, egymásnak esetleg ellentmondó, más és más alapokra építkező, különböző következtetésekre jutó, módszerükben eltérő változatok vannak. Az irodalomtörténetek koronként is különbözhetnek, s egyazon időszakban is jócskán eltérhetnek egymástól – voltaképpen: szükségképpen különböznek. Mások a hangsúlyok, mások a szereplők, más a történet.

A „kánon” szó egyes számú használata az irodalom történetének során csak véletlenszerűen, esetlegesen, rövidebb időszakaszokra nézve indokolt. Az esetek nagy részében kánonokról (többes szám!) kell beszélni – más és más erejű, funkciójú, hatókörű kánonokról, de általában *többről*.

Hogy ehhez a konklúzióhoz eljuthassunk, át kell tekinteni a kánon terminus használatát – két fő felfogást lehetne megkülönböztetni. Az egyik a felfogás a kánonon szövegeket ért, ezért úgy is nevezhetnénk, hogy ez a *kánon mint szöveg* elgondolás; ez a fajta kánon-kutatás végső soron a

pozitivizmus örököse: adatokat szed össze, ezeket valamiféle rendbe próbálja tenni, majd nagyon szigorú logikai keretben vonja le a következtetéseket. A másik nagy koncepció a *kánon mint nyelv* elképzelés volna. Itt a kánon nem produktumok halmaza, nem szó-, hanem *langue*-természetű; valamely közös tudást testesít meg vagy nyilvánít ki.

A konkrét irodalomtörténei téma elemzéséből az tűnik ki, hogy mindig számot kell vetnünk részint a kortársi irodalomtörténeti reflexióval (legyen az hivatásos vagy laikus, önértelmezés vagy a – gyakorta ellenséges – közegből érkező), részint az utókor pozicionálási próbálásaival. Mindez pedig összefügg a kanonicitással, számos módon: a szereplők saját kánonja mellett feltérképezendő a kortársak és a korszakot később értelmezők kánonja.

4. A doktori mű témaköréből készült saját publikációk jegyzéke

- Szemponatok az irodalomtörténetírás tanulmányozásához. *Literatura* 11(1984): 162-177.
- M. L. Pratt. Towards a speech act theory of literary discourse. *Helikon* 29(1983): 242-244.
- B. H. Smith. On the margins of discourse. *Helikon* 29(1983): 244-246.
- S. Fish. Is there a text in this class? *Helikon* 29(1983): 246-247.
- J. R. Searle. Expression and meaning. *Helikon* 29(1983): 249-251.
- Az irodalom mint beszédaktus. Budapest: Akadémiai, 1990.
- Boundaries of interpretive communities. In: D. Fokkema, ed. *Proceedings of the 12th Congress of the ICLA, Munich, 1988. Vol. 5.* München: Iudicium Verlag, 1990, 105-111.
- Mi a baj az értelmezői közösségekkel?. *Literatura* 1996, 3., 374-393.
- Van-e kanonikus kritika? In: Péter Ágnes, Sarbu Aladár, Szalay Krisztina, szerk. *Éhe a szónak. Irodalom és irodalomtanítás az ezredvégen.* Bp., Eötvös József Könyvkiadó, 1997. 135-146.
- Elméletalkotó közösségek. In: Kálmán C. György, Orbán Jolán, szerk.: *Nyelv, irodalom, kultúra. Sensus Füzetek 1.* Pécs: Jelenkor, 1998.
- What Is Wrong with Interpretive Communities? *Hungarian Journal of English and American Studies* 3(1997), 1: 53-73.
- A kis népek kánonjainak vizsgálata. *Helikon* 44 (1998), 251-260.
- Kassák Lajos mint Pusztaszabolcs. *Café Babel* 27(1998, No.1), 119-124.
- Rövid kánon-bibliográfia. *Helikon* 44 (1998), 355-366.
- Te rongyos (elm)élet! Budapest: Balassi, 1998, 293 pp.
- Ways of Representing Discontinuous Memories: Re-arranging the Canonical Order by Breaking with Classical Literary Historiography. In Vervliet, Raymond and Annemarie Estor, eds. *Methods for the Study of Literature as Cultural Memory. Volume 6 of the Proceedings of the XVth Congress of the International Comparative Literature Association "Literature as Cultural Memory", Leiden 16-22 August 1997.* Amsterdam/Atlanta, GA: Rodopi, 2000, ??-?? pp. [Series: Textxet. *Studies in Comparative Literature* 30 *Proceedings of the XVth Congress of the International Comparative Literature Association "Literature as Cultural Memory"*]

- Canonised Interpretations. In: Mihály Szegedy-Maszák, ed. National Heritage – National Canon. Budapest: Collegium Budapest Workshop Series, 2001, No. 1195-106.
- Kanonizirani interpretacii. Literaturna mis'l (Sofia) 45(2001), 1-2, 122-132.
- Marginal Characters of (Literary Hi)story: The Popular, the Avant-Garde, the Subcultural in Totalizing Literary Historical Narratives. Neohelicon XXX (2003) 2, 41-48.
- The Professionals' Field of Operation: Canons. In: Raja Kuncseva at al., eds. Da otgledas szmiszela. Szbornik v cseszt na Radoszvet Kolarov. Szofija, Izdatelszki centar "Bojan Penev", 2004. 74-82.
- Mi a baj az értelmezői közösségekkel? In: Az értelmező közösségek elmélete. Budapest: Balassi Kiadó, 2001. 201 pp. Opus irodalomelméleti Tanulmányok. Új sorozat 3. 36-62.
- Szerk., előszó. Az értelmező közösségek elmélete. Budapest: Balassi Kiadó, 2001. 201 pp. Opus irodalomelméleti Tanulmányok. Új sorozat 3.
- Elméletalkotói közösségek. In: Az értelmező közösségek elmélete. Budapest: Balassi Kiadó, 2001. 201 pp. Opus irodalomelméleti Tanulmányok. Új sorozat 3. 113-129.
- Az irodalomtörténet mellékszereplőiről. Literatura 2003/3, 259-267.
- Kánon és eredet. Café Babel 45-46(2004), 15-20.
- Pozíció-áthelyez(ked/őd)ések. In: Bárány Tibor, Rónai András (szerk.) Az olvasó lázadása? Kritika, vita, internet. Pozsony; Budapest: Kalligram – JAK, 2008. pp. 111-119. (ISBN:978-80-8101-128-3) A 2007. október 5-6-án a Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett XV. JAK Tanulmányi Napok előadásainak szerkesztett anyaga
- Élharcok és arcélek. A korai magyar avantgárd költészet és a kánon. Budapest: Balassi Kiadó, 2008. 297 p.
- Az újrafelfedezés lehetőségei – rendszerek és irodalomelmélet. Literatura 39:(3) pp. 264-272. (2013)